

Концептуально-дидактична модель профільного самовизначення учнів

У статті описано концептуально-дидактичну модель допрофільної підготовки школярів, шляхи й умови профільного самовизначення учнів основної школи. Висвітлено основні етапи професійного самовизначення (підготовчий, допрофільна підготовка, профільне навчання, постпрофільний) і стадії підготовки учнів до вибору профілю навчання (ознайомчо-розвивальна, аналітично-діагностична, орієнтаційно-прогностична).

У період входження України до європейського інтелектуального простору важливим напрямом модернізації освіти є підготовка випускників до життя в умовах ринкової економіки. Одним з важливих шляхів реалізації цієї ідеї є профільне навчання, яке сприяє професійному самовизначенню особистості [1; 2]. Цей процес двоетапний: допрофільна підготовка і профільне навчання. Обидва етапи однаково важливі, вони спрямовані на вибір подальшого напрямку в освіті і професійній діяльності. Тобто, якщо в старшій школі учні мають визначитись відносно майбутньої професії, то в основній школі відбувається попереднє самовизначення відносно напрямку подальшої власної діяльності. Тому основною метою допрофільної підготовки є формування у школярів здатності робити свідомий вибір профілю навчання, який відповідає їхнім здібностям і інтересам.

У підлітковому віці учні ще не можуть остаточно з'ясувати, які з навчальних предметів їм більше подобаються. Їм бракує й знань про світ професій. У них ще відсутнє уміння співвідносити свої нахили і можливості з вимогами професії [3]. Розв'язанню цих проблем перш за все і має слугувати допрофільна підготовка.

Питання допрофільної підготовки розробляли Л. Бобровська [3], А. Жафяров [4], Н. Ладнушкіна [5], В. Матвієнко [6], О. Саприкіна [3], І. Сергіїв [7], Г. Тахтамишева [8] та ін. Розробки зазначених авторів стосувались концепції, навчальних планів допрофільної підготовки, технологій навчання. Проте системи допрофільної підготовки та дидактичних умов її ефективної реалізації в опублікованих роботах не виявлено. Тому метою нашої статті стало висвітлення розробленої концептуально-дидактичної моделі допрофільної підготовки та її основних компонентів (Рис. 1).

У ході дослідження ми дійшли висновку, що серед загальних дидактичних принципів у допрофільній підготовці домінуючими є такі: індивідуалізація, гуманізація, науковість, креативність, зв'язок з життям, спрямування особистості на профільне самовизначення. Відповідно домінуючими підходами у профільній підготовці ми вважаємо диференційований, рівневий, проблемний, діяльнісний, рефлексивно-творчий, системний, акмеологічний, компетентнісний. У процесі експерименту з'ясувалось, що найбільш оптимальними для професійного самовизначення учнів виявились, за нашим поділом, чотири етапи: а) підготовчий (пропедевтичний) (1-7 кл.); б) допрофільна підготовка (8-9 кл.); в) профільне навчання (10-12 кл.); г) постпрофільний етап – (1-2 роки моніторингу професійного становлення випускників).

Оскільки темою нашого дослідження були дидактичні умови допрофільної підготовки, то етапи пропедевтичний і допрофільної підготовки ми розділили на стадії, відповідно до вікових психолого-педагогічних особливостей учнів. Зокрема, на підготовчому етапі виокремили три стадії: а) ознайомчо-розвивальну (початкова школа); б) аналітично-діагностичну (5-6 кл.); в) орієнтаційно-прогностичну (7 кл.).

На першій з них ми враховували такі особливості учнів цього віку: зміна не обов'язкової ігрової діяльності на обов'язкову, навчальну, перевага фантазійних уявлень про майбутню професію ('мрію стати чаклуном') над реальністю. У цей період відбувається реалізація природних задатків: до малювання, ліплення, конструювання тощо. Тому на цій стадії ми радили вчителям спрямовувати діяльність на створення умов, адекватних здібностям учня, забезпечення розвитку творчості, виявлення заростків здібностей та нахилів, ознайомлення з відповідними професіями: художника, скульптора тощо.

Психологічними особливостями учнів другої стадії підготовчого етапу є нестійкість інтересів, ситуативна мотивація вибору, 'пошуки себе' в різних сферах діяльності. Тому в цей період учні відвідують багато гуртків, виявляють цікавість до професій певного напрямку за предметом праці

(за Є. Климовим). Тому діяльність вчителів ми спрямовували на розширення кола пізнавальних інтересів учнів, здійснювали діагностування здібностей, проводили диференційовано-діагностичне опитування, аналітико-діагностичні бесіди, експертний аналіз навчальної та пізнавальної діяльності, спостерігали 'націлювання' учнів на різні професії під впливом вибраних ними курсів за вибором.

На третій, орієнтаційно-прогностичній стадії підготовчого етапу (7 кл.) за результатами моніторингу педколективу відбувалось інтенсивне формування 'Я-концепції', спостерігалась чіткіша мотивація вчинків, ставали помітнішими здібності, відбувались пошуки сфери прикладання професійних інтересів, співставлення власних здібностей з вимогами бажаної професії. Діяльність учителів ми спрямовували на подальше вивчення індивідуальних особливостей з метою 'відкриття таланту', прогнозування професійного самовизначення. Ознайомлення з напрямками професійної діяльності відбувалось під час екскурсій, відвідування секцій, гуртків тощо. 'Примірювання' себе до різних професій спостерігалось залежно від збагачення інформації про професії.

Основна ж робота з формування готовності до вибору профілю навчання відбувалась на стадії допрофільної підготовки (8-9 кл.). Цей етап ми умовно розділили на дві стадії: рефлексивно-підготовчу (8 кл.) та стадію профільного самовизначення (9 кл.). На першій з них, в учнів 8-х класів спостерігалась яскравіше виражена рефлексія, сумніви, пошуки усвідомлення власних дій і мотивів, розвиток професійної свідомості. Види навчальної діяльності в цей час відповідають змісту курсів. Діяльність учителів ми спрямовували на спонукання учнів до рефлексії, на підготовку до вибору профілю навчання, а потім професії згідно з схемою 'хочу – можу – маю – треба' і співставлення цих компонентів щодо себе.

На другій стадії етапу допрофільної підготовки (9 кл.) – стадії профільного самовизначення згідно з результатами моніторингу відбувалась чіткіша диференціація пізнавальних здібностей і м'якої профілізації навчання, формування особистісного сенсу вибору видів діяльності, ускладнення структури професійних мотивів, формування професійних намірів. До домінуючих видів навчальної діяльності учнів 9-го класу, за нашими спостереженнями, відноситься самостійний пошук цікавої інформації, накопичення умінь самостійного розширення знань, відбувається посилення усвідомленого інтересу до певних навчальних предметів і відповідних галузей науки, техніки, мистецтва. Діяльність учителя в цей час ми спрямовували на використання ситуацій впливу на систему мотивації профільного самовизначення. Ознайомлення з напрямками професійної діяльності відбувалось за рахунок удосконалення інваріантного компонента змісту навчання та створення варіативного його компонента – пропедевтичних, предметних, міжпредметних та орієнтувальних курсів за вибором, інноваційних форм і методів навчання: наукових експедицій, тренінгів, винахідництва тощо.

Розглянемо дидактичні умови, за яких реалізовувались психолого-дидактичні засади до профільної підготовки, тобто 'спрацьовувала' наша концептуально-дидактична модель. До таких умов ми віднесли: а) розробку змістового аспекту навчання; б) психологічний супровід учнів і батьків у процесі допрофільної підготовки; в) педагогічну підтримку учнів і батьків з питань вибору профілю; г) інформаційне забезпечення процесу допрофільної підготовки. Розробку змісту допрофільної підготовки ми здійснювали у двох напрямках: а) удосконалення профорієнтаційної інформації основних інваріантних курсів; б) розробка змісту професійно спрямованих варіативних курсів для учнів 8-9 класів. Удосконалення змісту основних курсів ми проводили не лише у 8-9 кл., а й на підготовчому етапі, зокрема, у початковій школі розроблялись сюжети розмальовок професійно спрямованого змісту (праця механізаторів, лікарів тощо). У 5-6 класах, наприклад, учні вели словники професій, дізнаючись не тільки про їх правопис, а й про характер праці людей певних професій; у 7-8 класах проводились тематичні короткотривалі (6-8 год.) додаткові курси з метою зацікавлення предметом і поглиблення знань. Наприклад, 'Цікава математика' для учнів 6-7 класів, 'Мова моя калинова' – для 7 класів, 'Україна – моя країна' – для 8 класів тощо. На етапі допрофільної підготовки (8-9 кл.) удосконалення інваріантного змісту здійснювалось за рахунок: а) професійно спрямованої інформації; б) розробки завдань для самостійної роботи учнів; в) розробки завдань з проблемним підходом; г) розробки проєктивних завдань.

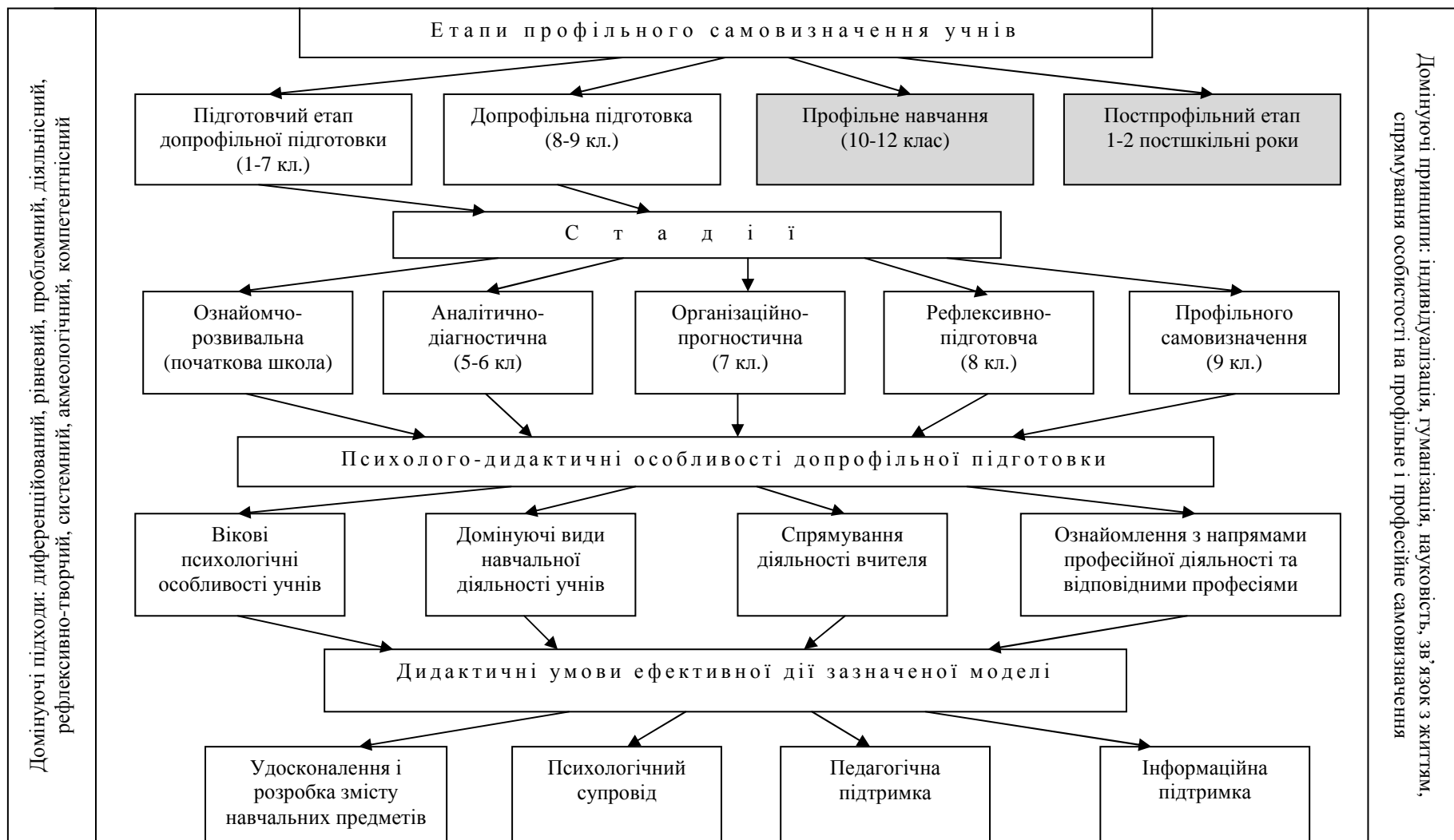

Рис. 1. Структурно-концептуальна модель профільного самовизначення учнів основної школи

Для професійно спрямованих елективних курсів ми розробили дидактичні вимоги до їх створення та шляхи їх реалізації. Визначили типи елективних курсів: пропедевтичні, предметні, міжпредметні, орієнтувальні та керували розробкою таких курсів. Наприклад, 'Історія українського козацтва' (8 кл.), 'Славетні сторінки історії України' (9 кл.), 'Сходознавство' (8-9 кл.) тощо. Ми провели аналіз ефективності засвоєння удосконаленого змісту і його вплив на вибір профілю навчання. Бесіди з учнями і вчителями засвідчили підвищення інтересу учнів до відповідних навчальних предметів, їх зацікавлення професіями, в яких потрібні набуті знання. Окремо ми досліджували вплив курсів за вибором на ознайомчу, розвивальну, мотиваційну функції навчання, на цьому етапі аналізували успішність учнів з обраних елективних курсів. Результати засвідчили, що інтерес учнів підвищився, бо вони після восьмого класу просили продовжити відповідні курси в 9-му класі. Вони з власної ініціативи відшукували додаткову інформацію в літературі та в Інтернеті з професійних проблем, які їх зацікавили.

Наступною умовою успішного профільного самовизначення школярів був психологічний супровід учнів у процесі допрофільної підготовки та перевірка ефективності роботи школи в зазначеному напрямі. З цією метою щорічно в динаміці проводилась психодіагностика інтересів, здібностей, можливостей учнів до вибору профілю навчання. Ми проводили також профдіагностику учнів, яка включала: а) психомедичну діагностику для вибору певного профілю; б) індивідуальне консультування щодо обмежень у виборі подальшої сфери діяльності; в) проведення ще на підготовчому етапі до допрофільної підготовки серії проб за предметом праці (за Є. Клімовим) та виявлення вектору самовизначення за схемою 'хочу – можу – маю – треба'. Психологічним супроводом допрофільної підготовки стала також розробка і апробація навчальної програми для учнів 8-9 класів 'Пізнай себе' (70 год.). Ця програма призначалась для здійснення допомоги у визначенні інтересів і виборі профілю навчання, допомоги вчителям у доборі методів навчання залежно від домінуючої стратегії переробки і сприйняття інформації: лівокульової з фізико-математичним складом розуму, правокульової з образним, гуманітарним мисленням та рівністю обох півкуль мозку в учнів природничого профілю. З боку психологів і вчителів здійснювалось психологічне забезпечення школярів інформацією про потенційні можливості і здібності учнів. Час від часу проводилось сімейне консультування щодо напрямку подальшої сфери діяльності учнів. Спільними зусиллями психологів та вчителів поступово здійснювалось формування мотивації до самовизначення. Ефективність психологічного супроводу на процес самовизначення особистості на етапі вибору профілю навчання перевірялась методами спостереження, бесід, анкетування. Результати перевірки засвідчили ефективність психологічного супроводу допрофільної підготовки учнів, полегшення їм вибору профілю навчання.

Наступною дидактичною умовою ефективної організації допрофільної підготовки стала педагогічна підтримка. Вона полягала в залученні учнів до пошукової діяльності, виконанні нестандартних творчих дій з предметом праці, у розробці вчителями різнорівневих завдань із залученням аксіологічних знань, виборі адекватних форм, методів і засобів навчання залежно від індивідуальних особливостей учнів, їхніх домінуючих способів діяльності. З боку адміністрації шкіл спостерігалось максимальне використання педагогічного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності учнів, проектування їхніх освітніх траєкторій, опанування проектно-дослідницьких і комунікативних методів, оформлення портфоліо. Протягом всього навчального процесу проводились консультативні бесіди з учнями і батьками щодо вибору сфери професійних інтересів. Ефективність педагогічної допомоги у профільному самовизначенні і продовженні неперервної освіти перевірялось у процесі бесід і спостережень за ходом допрофільної підготовки. Наприкінці 9-го класу 90% учнів (проти 49% на констатувальному етапі експерименту) завдяки впливу школи визначились з вибором профілю навчання.

Важливою (четвертою) дидактичною умовою ефективної організації допрофільної підготовки є її інформаційне забезпечення. Вона передбачає постійну інформаційну роботу в школі. З цією метою в експериментальних школах було оформлено відповідні кабінети та організовано в них роботу однойменних шкільних центрів допрофільної підготовки (надалі центр). Кожен такий центр оснащено комп'ютерами з відповідною інформацією, стендами з інформацією про наявні в школі профілі навчання, про профільні предмети в кожному із зазначених профілів. На стендах наводиться інформація психологів про поділ професій за предметом праці, про вимоги до претендентів на певні групи професій, демонструється взаємозв'язок типів професій та особливостей мисленнєвої діяльності особистості, дається інформація про навчальні заклади, які готують спеціалістів з певних професій, висвітлюється взаємозв'язок понять в ланцюгу 'хочу – можу – маю – треба', наводиться алгоритм вибору

професії тощо. У таких центрах постійно чергують психологи і вчителі з метою надання консультацій учням і батькам. У шкільному центрі вивішена інформація про правові питання професійного самовизначення, учням надаються консультації з правових питань професійного спрямування. Наприклад, про обмеження на деякі професії за віком або за станом здоров'я, про шкідливі умови праці в деяких професіях тощо.

У процесі орієнтування учнів на вибір профілю навчання, коли вони вже визначились з улюбленими предметами, ми намагались ширше знайомити учнів з досягненнями профільної науки, з науковою творчістю. На стендах центру надавали інформацію й про ВНЗ та ССНЗ, установи додаткової освіти, підприємства, що надають бажані професії. Для надання професійно спрямованої інформації в навчальному процесі використовували інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ). Окрім наведеної інформації, ми визначили варіанти мережевої взаємодії і склали угоди з деякими закладами та установами (наприклад, з центром зайнятості населення, закладами додаткової освіти для проведення відеоконференцій тощо).

За результатами співбесід, анкетування учнів ми дійшли висновку, що інформаційне забезпечення чинить важливий вплив на процес профільного самовизначення учнів основної школи. За результатами анкетування на питання, яка з вищезазначених дидактичних умов найбільше вплинула на вибір профілю навчання, відповіді розподілились таким чином: зміст навчання (переважно курси за вибором) – 26%, психологічний супровід – 20%, педагогічна підтримка – 24%, інформаційне забезпечення – 25%. (Решта учнів – 5% не дали відповіді.) Одержані дані свідчать про те, що всі зазначені дидактичні умови учні визнають приблизно однаковими за їх значенням для профільного самовизначення.

Отже, визначені нами дидактичні умови мають застосовуватись обов'язково в комплексі, в такому випадку майже всі учні (95%) визначаються з вибором профілю навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція профільного навчання у старшій школі (Нова редакція) // Інформ. збірник МОН України № 28-29, жовтень 2009 // Пед. преса. – С. 57–64.
2. Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. (Метод. рекомендації) // Інформ. збірн. МОН Укр. № 19-20-21, липень 2008 // Пед. преса. – С. 3–9.
3. Бобровская Л., Сапрыкина Е. Предпрофильная подготовка учащихся восьмых-девярых классов: система ориентирующих курсов в межшкольном учебном комбинате / Л. Бобровская, Е. Сапрыкина // Директор школы. – 2006. – № 3. – С. 58–63.
4. Жафяров А. Ж. Концепция и учебные планы пропедевтики предпрофильного обучения / А. Ж. Жафяров // Профильная школа. – 2007. – № 1. – С. 47–54.
5. Ладнушкина Н. Предпрофильная подготовка выпускников основной школы / Н. Ладнушкина // Народное образование. – 2006. – № 1. – С. 110–111.
6. Матвієнко В. Допрофільна освіта в сучасній середній школі / В. Матвієнко // Директор школи України. – 2008. – № 12. – С. 35–38.
7. Сергеев И. С. Предпрофильная подготовка и профильное обучение: содержание, технологии, эффективность / И. С. Сергеев // Профильная школа. – 2009. – № 1. – С. 38–40.
8. Тахтамышева Г. Ч. Выбор профиля обучения на этапе предпрофильной подготовки / Г. Ч. Тахтамышева // Профильная школа. – 2004. – № 3. – С. 46–48.

Матеріал надійшов до редакції 26.03. 2010 р.

Замаскина П. И. Концептуально-дидактическая модель профильного самоопределения учащихся.

В статье описана концептуально-дидактическая модель допрофильной подготовки школьников, пути и условия профильного самоопределения учащихся основной школы. Освещены основные этапы профессионального самоопределения (подготовительный, допрофильной подготовки, профильного обучения, постпрофильный) и стадии подготовки учащихся к выбору профиля обучения (ознакомительно-развивающая, аналитико-диагностическая, ориентационно-прогностическая).

Zamaskina P. I. A Conceptual-Didactic Model of Prestudy Preparation of Pupils.

A conceptual-didactic model of prestudy preparation of pupils, ways and conditions of type self-education of pupils in secondary school are described in the article. The main stages of professional self-determination and phases of preparation of pupils for the choice of the type of studying are enlightened.